

Sárospatak

NÖRI FÜZETEK

A Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) fontosnak tartja a tevékenységi köréhez kapcsolódó helyszínek (nemzeti és történelmi emlékhelyek, nemzeti sírkert, fontos műemlékek), továbbá az emlékezettel és annak ápolásával összefüggő témák bemutatását. Az alsorozatokra tagolódó, egységes megjelenésű kiadványsorozat célja, hogy az érdeklődő közönség számára elérhető áron rövid, ám tartalmas tájékoztatást nyújtson Magyarországi kulturális helyszíneiről.

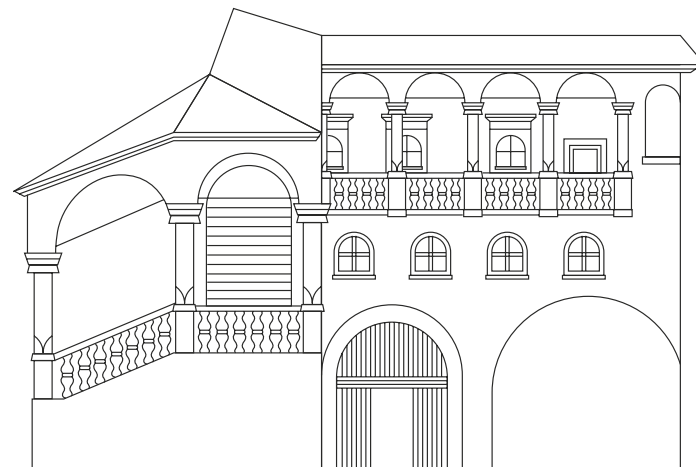

TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK SOROZAT

A történelmi emlékhelyek az emlékezet olyan fontos helyszínei, amelyek nemzeti, felekezeti, regionális vagy kisebbségi szempontból kiemelkedőnek minősülnek. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem történelmi szerepük miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy az oda látogatók felidézzék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, dicső pillanatait. Jelenleg negyvenkilenc történelmi emlékhely található az országban, amelyek jelentőségét kormányrendelet ismerte el. A Nemzeti Örökség Intézetének egyik kiemelt feladata a történelmi emlékhelyek ismertebbé tétele, ezt a célt szolgálja a NÖRI FÜZETEK keretében megjelenő alsorozat is, amely a történelmi emlékhelyeket mutatja be.

Az emlékhelyeket egységes, művészi igénytel megformált sztélék jelölik, amelyek mintegy felkiáltójelként hívják fel a látogatók figyelmét arra, hogy Magyarország és a magyar történelem különleges helyszínein járnak. A sztélén található kettős csomót, azaz a nemzeti és történelmi emlékhelyek közös logóját a magyar királyi jogar tetején található motívum inspirálta. Egyszerre fejezi ki az összetartozást, illetve utal arra, hogy közös feladatunk az emlékhelyek, illetve a múlt értékeinek védelme.

Sárospatak

NÖRI FÜZETEK 11.
[TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]

NEMZETI ÖRÖKSÉG INTÉZETE
BUDAPEST, 2018

Kiadja a

FELELŐS KIADÓ

Radnainé dr. Fogarasi Katalin, főigazgató

SOROZATSZERKESZTŐK

Gyökös Eleonóra

Nagy-Csere Áron

Papp Gábor

SZÖVEG

Gyökös Eleonóra

Kovács Ákos András

FOTÓK

Gedai Csaba (5–11. oldal)

Kapusi Zoltán (borítóbelső)

Keserű László (16–17. oldal)

Váradai László (12–15. oldal)

TIPOGRÁFIA ÉS TÖRDELÉS

Make IT Online

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS KIVITELEZÉS

Keskeny és Társai 2001 Kft.

1158 Budapest, Rákospalotai határút 6.

Felelős vezető: Keskeny Árpád ügyvezető

Nemzeti Örökség Intézete © 2018

ISSN 2630-8061 (NÖRI FÜZETEK) | ISSN 2630-8118 (TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK)

ISBN 978-615-5890-11-6

FŐÚRI ÉS FEJEDELM BIRTOKKÖZPONT

A vár magját képező Vörös-toronnyal kapcsolatosan sokáig általános vélekedés volt, hogy középkori eredetű, az újabb kutatások a 16. századra datálják építését, egykorúan a váregyüttessel. A mohácsi csata (1526) utáni időszakban került a pataki uradalom Perényi Péter koronaőr birtokába, aki itt kezdett családjá új birtokközpontjának ki-

alakításába. Perényi várfalgyűrűvel (fallal és árokkal) vette körül a középkori városközpont déli részét (külső vár). Az erősítés délkeleti sarkában épült az 1530-as években az új Perényi rezidencia (belső vár), az 1540-es években elkezdett újabb palotaszárny építése pedig Perényi Péter fia, Gábor idején fejeződött be (1563). A váregyüttessel az észak-itáliai Alessandro Vedani tervei alapján és irányításával magyar mesterekből készítették késő reneszánsz

A várkastély a Vörös-toronnyal és a Lorántffy-loggiával

stílusban. A román és gótikus faragványtöredékek a korábbi domonkos kolostor és a közeli várkastély anyagának felhasználásával kerültek az építménybe.

Az uradalom idővel a Királyi Kamara, majd a Dobó család, végül Lorántffy Mihály birtokába került. Lánya, Lorántffy Zsuzsanna 1616-ban I. Rákóczi György, későbbi erdélyi fejedelem felesége lett, így a vár hozományként került a Rákócziak birtokába.

Csaknem egy évszázadig volt a Rákóczi-birtokok központja, a család négy nemzedékének kedvelt tartózkodási helye, a környék életének fellendítője, összekötő híd a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség között. I. György és felesége a református egyház legnagyobb patrónusai voltak, támogatták az iskoláztatást és a könyvnyomtatást. A család fejedelmi rangjának megfelelően bővítették tovább a várkastélyt, a 17. század közepén készült el többek között a Lorántffy-szárny és az udvari árkaos loggia.

I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna gyermekei közül kettő érte meg a felnőttkort. Az idősebbik, az európai politikában is aktív szerepet vállaló II. Rákóczi György 1648-tól volt Erdély fejedelme, aki Báthory Zsófiát vette feleségül. A később megözvegyült Zsófia 1660-tól fiával, I. Rákóczi Ferencel birtokolta a várat, aki a hagyomány

szerint a Sub Rosa-teremben találkozott a Wesselényi-féle szervezkedés vezetőivel. Az 1670 tavaszán kibontakozó felkelést megtorlás követte. A várat császári katonaság szállta meg, Ferenc óriási váltságdíj ellenében azonban kegyelmet kapott. A várat 1676-tól gyermekei, II. Rákóczi Ferenc és Julianna birtokolták. Anyjuk, Zrínyi Ilona második férjével, Thököly Imrével többször is időzött a várban, Sárospatak így jelentős szerepet töltött be a kuruc mozgalmakban: 1697-ben a város lett az egyik központja a hegyaljai felkelésnek.

II. Rákóczi Ferenc is rezidenciaként használta az épületet. A Rákóczi-szabadságharc idején a Vörös-torony Öregpalotának nevezett lovagtermében tartották 1708-ban azt az országgyűlést, amelyen elfogadták II. Rákóczi Ferenc javaslatát: bárki, aki a jobbágyok közül fegyvert fog és áldozatot hoz a hazáért, az felszabadul a földesúri joghatóság alól, olyan módon, hogy a jobbágykatonákat a szabadságharc után letelepítik, és megkapják a hajdúvárosok kiváltságait. Ekkor ítélték halálra hazaárulásért Bezerédj Imre kuruc brigadéroszt és sógorát, Bottka Ádám alezredest is, akiket a vár piacán végeztek ki.

A szabadságharc bukása után (1711) a Rákóczi-vagyon elkobzását követően Trautsohn herceg kapta meg a sárospataki várkastélyt, aki a tűzvész által többször sújtott

épületegyüttest barokk stílusban újjátarta meg, amely 1776 és 1807 között kamarai birtok lett.

Később a Bretzenheim hercegek kezébe került, akik rezidenciájukként újíttatták fel: ekkor nyerte el a várkastély romantikus és eklektikus stílusú külső és udvari homlokzatát, megőrizve azonban a 16–17. századi reneszánsz jellegét is. 1875-től a Windischgrätz hercegek, 1945-től a magyar állam tulajdonába került.

A REFORMÁTUS MŰVELŐDÉS FELLEGVÁRA

A középkor végét jelentő szemléletváltás, az „újjászületés” a művészetek, a tudomány és a vallás terén is változásokat hozott (reneszánsz, humanizmus, reformáció). A reformáció során nemcsak új egyházszervezet jött létre, hanem kollégiumokra épülő, partikuláris iskolarendszer is. A hitélet megújítása a nemzeti irodalom és az anyanyelvi kultúra kibontakozását is segítette.

A kollégium könyvtára

A kollégium régi épületének emeleti nyitott folyosója

Sárospatak a Rákócziak mecénási tevékenységéről is ismert, adományaik tették lehetővé a református kollégiumok virágzását, ennek jó példája a sárospataki intézmény. A reformáció évszázadában az iskolák működtetésének nélkülözhetetlen feltétele volt a földesúri támogatás. Az iskolát a hagyomány szerint 1531-ben alapította Perényi Péter, 1550-ben pedig kollégiummá szervezték.

A Sárospataki Kollégium 17. századi virágkorát a Rákócziak és Lorántffy Zsuzsanna pártfogása tette lehetővé, mert személyes ügyüknek tekintették a református művelődés és iskoláztatás támogatását. Kidolgoztatták az intézmény működését szabályozó törvényeket, és megteremtették a tehetséggondozás alapjait: a szegény, de tehetséges diákok számára ingyenes tanulást biztosítottak, a legkiválóbbaknak pedig külföldi egyetemjárást. A sárospataki iskola ebben az időben új épületekkel gazdagodott. Lorántffy Zsuzsanna a 17. század közepén a kor egyik kiemelkedő pedagógusát, a morva Comeniust (Jan Amos Komenský) hívta meg a kollégiumba, akinek négyéves működése alatt a sárospataki nyomdászat is fellendült. Az 1671-ig működő nyomdában 73 magyar és 45 latin nyelvű könyv készült. Comenius itt írta *Orbis Sensualium Pictus* (A látható világ képekben) című tankönyvét, a modern pedagógia egyik alapművét, amely száza-

dokon át meghatározó szerepet töltött be a kisiskolások oktatásában.

Az ellenreformáció során Magyarországon a császári hadsereg közreműködésével üldözték a protestánsokat, és halálra vagy gályarabságra ítélték a hitükhöz ragaszkodó lelkipásztorokat. A Nápolyba hurcolt, gályarabsággal sújtott negyvenkét prédikátor közül huszonketten pataki diákok voltak. A férje halála után rekatolizált Báthory Zsófia záratta be a református kollégiumot 1671-ben. Az iskola tanárai csak a katonai erőszaknak engedelmeskedve hagyták el Sárospatakot. Könyvtáruk egy részét és nyomdájukat szekérre rakva először Debrecenbe vándoroltak, majd az akkori erdélyi fejedelem, Apafi Mihály és felesége, Bornemissza Anna oltalma alatt Gyulafehérvárott, később Marosvásárhelyen leltek menedékre.

Az átmenetileg Göncön és Kassán is működő kollégiumot végül II. Rákóczi Ferenc helyezte vissza jogaiba 1703-ban. Az újraindítást követően a főnemesi mecénatúrát fokozatosan a köznemesi teherviselés váltotta fel. A kollégium alsó-, közép- és felsőfokú képzést is biztosított. A teológiai oktatás mellett a bölcsészet és a jog, majd a pedagógiai képzés játszott nagyobb szerepet. Az iskola 18–19. századi történetét a szellemi önállóság, időnként pedig a gazdasági és társadalmi viszonyok okozta kiszolgáltatottság jellemezte, kiemelkedő szerepét

A várkastély a Bodrog felől

a magyarországi református művelődésben és iskolakultúrában azonban mindvégig megőrizte.

A 20. század folyamán a két világháború mellett a trianoni békediktátum is jelentős veszteségeket okozott az intézménynek, mert elválasztotta azoktól a térségektől (Felvidék, Kárpátalja, Partium), amelyek számára évszázadokig lelkipásztorokat és tanárokat képzett. A kommunista diktatúra időszakában betiltották a Teológiai Főiskola működését (1952), megszüntették a Kollégiumot, a középiskolát pedig államosították. Az egyház tulajdonában csak a Tudományos Gyűjtemények – a levéltár, a múzeum, az adattár, valamint a muzeális értékkel bíró, napjainkban kutatóhelyként is működő nagykönyvtár – maradtak.

A pártállam bukása után, 1989-ben nyithatta meg ismét kapuit a Kollégium, felekezeti középiskolával és Teológiai Főiskolával. A magyar kultúra számtalan alakjának élete kapcsolódott össze hosszabb-rövidebb ideig Sárospatakkal, a rengeteg név közül elég, ha Csokonai Vitéz Mihályra, Kazinczy Ferencre, Fáy Andrásra, Kossuth Lajosra vagy Gárdonyi Gézára, Móricz Zsigmondra gondolunk. A Kollégium a város életének meghatározó része lett, „Bodrog-parti Athénnek”, „Múzsák székhelyének” is nevezték a települést református iskolája nagy szellemi hatósugara miatt.

RÁKÓCZIAK EMLÉKHELYE

A sárospataki várkastélyban alakult meg 1950-ben Vármúzeum néven a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, mivel II. Rákóczi Ferenc alakját a kommunista történelemszemlélet sem szorította háttérbe. Magyarország legjelentősebb Rákóczi-kultuszhelyének fő küldetése a Rákóczi család és a Rákóczi-szabadságharc történetének bemutatása. Az állandó kiállítást 2003-ban a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásának 300. évfordulójára rendezték újra *Rákócziak dicső kora* címmel.

A Vörös-toronyban helyet kapó *Főúri élet a 16–17. században* című kiállítás vonultatja fel a késő reneszánsz bútorművesség legszebb, aprólékos faragással készült darabjait. Ezek mellett pompás falikárpitok, ékszerek, úrihímzéses terítők, rekonstruált díszviseletek képviselik a „virágos reneszánsz” tárgyi örökségét. A torony az első szintig őrzi 16. századi állapotát. A toronyból kiemelt, eredeti kőfaragványok – a hazai késő reneszánsz építészet jelentős alkotásai – a *Beszélő kövek* kiállításon tekinthetők meg (Bretzenheim folyosó és lépcsőcsarnok). A torony szintenként váltokozva hadászati és lakófunkciót látott el a 16–17. században. Az alsó védelmi folyosónak helyet adó pinceszinten található a torony vízellátását biztosító, 23 méter mélyen a sziklába vájt kút. A kerengőfolyosóban

A Sub Rosa-terem mennyezeti freskódíszítése és névadó záróköve

egy-, két- és háromágú lőrészeket alakítottak ki. A földszintet az őrség szobái és a tágas sáfárház foglalta el. A torony bejárati kapuja melletti kőkeretes ülőfülkék az őrség számára készültek. Az első emeleten a kincstár és a levéltár, a második emeleten az ebédlőpalota és a lakóterek kaptak helyet. A levéltárban őrizték a Rákóczi-család birtokainak tulajdonjogát igazoló okleveleket és az ingóságok leltárait. A megőrzvegyűlt fejedelemsasszony 1656-ban újabb szintet emeltetett a toronyra az ágyúállások számára, és vörösfényő zsindeles sátortetővel fedette le. Valószínű, hogy a torony elnevezése innen vagy vakolt falának színéből ered.

Szintén a Vörös-toronyban található a Perényiek 16. századi ebédlőpalotája. Az Öregpalota átépítések során nyerte el mai formáját. Késő reneszánsz kőfaragványai reprezentatív teret biztosítottak a tulajdonosok magán és országos politikai rendezvényeihez: 1619-ben itt fogadta I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet, aki más alkalommal is megfordult itt. A 17. század második felében Báthory Zsófia rövid időre várkapolnaként használta. Az Öregpalotához keletről három helyiség, a kispaloták csatlakoznak. A legnagyobb Perényi Péter idején kápolna volt, I. Rákóczi György viszont reprezentatív fogadóteremként használta a Bokályos ház névre hallgató helyiséget. (A bokály borosedény, a szó az olasz „kancsó” értelmű *boccale* szóból szár-

A falicsempéiről híres Bokályos ház

mazik). A fejedelmi fogadószoba 1642-ben készült el. Gránátalmás, virágos falicsempéit Törökországból hozatták, amelyek a fejedelemszony reneszánsz Gombos-kertjét idézték.

A Lorántffy-szárny emeleti termei között van a Lorántffy-címeres zárterkélyes hálószoba, amely a fejedelemszönyé volt. Az erdélyi udvarházak mintájára készült udvari loggia könnyed, emblematikussá vált árkádjai 1646 óta vonzzák a látogatók tekintetét. Az északeleti sarokerkélyre nyíló Sub Rosa-terem freskódíszítése Rákóczi Zsigmond menyegzőjére készült. Nevét boltozatának rózsza alakú zárókövéről kapta, és immár a 17. századi formájában látogatható. Sárospatak a kora újkori tárgykultúra lenyomatait is őrzi. Lorántffy Zsuzsanna személyében a vallásuk miatt üldözött morvaországi anabaptisták, a habánok is pártfogóra találtak. A jellegzetes habán ónmázás edények a korszak művészetének fontos darabjai.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége a terület virágkorát jelentette. A sárospataki várban életműve ipartörténeti szempontból érdekes fejezetével is megismerkedhet a látogató. Az általa létrehozott, 1631-től 1648-ig működő ágyúöntő műhely épülete az évszázadok során eltűnt. A 2000-es években régészeti ásatás tárta fel maradványait (lángkemence, öntőakna) és tárgyi emlékeit. A műhely interaktív kiállítótérre alakításával

nyílhatott meg a tárlat, amely animáció és virtuális séták segítségével hozza közelebb az ágyúöntés 17. századi gyakorlatát a látogatókhoz.

Bár Sárospatak vára birtokközpontnak és nem végvárnak épült, története során háromszor is elfoglalták. 1684 karácsonyán Balassi Bálint birtokolta egy rövid időre, 1697-ben a hegyaljai felkelők rohanták meg sikeresen, 1703-ban Rákóczi kurucái is győzedelmesen ostromolták. A sárospataki vár teljes kiépítése egybeesett a magyar függetlenségi küzdelmek időszakával, a harmincéves háború hadjárataival. Erődítései közül érdemes megtekinteni az Olaszbástya kazamatát, amely a Vörös-torony külső védműve volt. A nagyméretű lőrésekkel tagolt ágyúteremben különböző méretű szakállas puskák, ágyúk és ágyúgolyók másolatai tekinthetők meg. Az egyik fülkében várbeli katonák mindennapjaiból vett jelenet kapott helyet.

A sárospataki vár külső védelmi rendszerének legerősebb, egyben legszembetűnőbb része a kazamatás várfal és a délnyugati sarokbástya. A külső vár falait és bástyáit Perényi Péter emeltette a belső várral egy időben. A védelmi rendszert I. Rákóczi György korszerűsítette: a megdőlő falakat újra rakatta és fülesbástyákkal egészítette ki. A délnyugati sarokbástya építését is ő rendelte el, de csak fia, Zsigmond idején

I. Rákóczi György ágyúöntő műhelye

(1649) indult meg a munka. A várfal és a bástya tervezője, a velencei Agostino Serena távollétében a kivitelezést a löcsei származású, Patakon megtelepedett Medvés Márton kőfaragó irányította. A várfal és a bástyák pusztulása akkor kezdődött, amikor a külső várrészt 1702-ben felrobbantották, mert a török kiűzése után a végvárrendszer felszámolásáról döntött a kormányzat. A sáncok nagy részét az angol kert kiépítésekor (1826) hordták el, és temették be majdnem teljesen a várarkot, a romok pedig romantikus festői elemként jelentek meg az új tájképben. Az időjá-

Sárospatak látképe a várkastéllyal

rás viszontagságai és a lakosság további pusztításokat végzett, utóbbi szabályosan bányászta és elhordta az építőköveket. Műemléki helyreállítása először 1955 és 1961 között folyt. A kazamatás várfal ezredfordulón történt ismételt felújításával a Rákóczi Múzeum a vár újabb részét adta át az idegenforgalomnak. A korábban romos terület új turisztikai attrakció lett: lehetőség nyílik megismerni a 17. századi haditechnikát, a kuruc-labanc harcok és a várvívás kulisszatitkait, bebarangolni a tűzérfolyosókat. A gyerekeket a várfal tövében történelmi játszótér várja.

A múzeum 2010-ben indította útjára Ostromhétvége elnevezésű rendezvényét, amely évről évre bővülő létszámmal (Szlovákiából, Lengyelországból, Németországból és Ausztriából is érkeznek hagyományőrzők) és színes programokkal várja az érdeklődőket. A rendkívül látványos „ostromot” hadibemutatók, továbbá a korabeli mesterségek seregszemléje egészíti ki, és lehetőség nyílik a vár sütőházában 17. századi receptek alapján készített ételek megkóstolására.

A látogató gasztronómiai ismereteit is bővítheti a várban. A múzeum északi palotaszárnya alatt elhelyezkedő pincében nyílt meg a Tokaj-Hegyalja szőlészetét és borászatát bemutató kiállítás. A borvidék a 16. század második felétől vált országos jelentőségűvé, a 17. században már a Rákócziak birtokolták

a szőlőföldek nagy részét, amelyből jelentős jövedelemre tettek szert. A szőlőművelés és borászat eszközeinek, munkafolyamatainak bemutatása mellett az egykori északnyugati sárokbástya legalsó szintjén a nagybirtokok pincéire jellemző, kör alakú poharazó helyiséget alakítottak ki. A délnyugati sárokbástya a Konyhabástya nevet viselte a 17. században, amely arra utalt, hogy a vár konyhája a szomszédságában működött. Régészeti ásatás során előkerült az egykori nyitott tűzhely alapja, a tűzpadka és négy nagyméretű kőpillér lábazata. 1996 óta látogatható a múzeum *Reneszánsz konyha* kiállítása, amely alkalmanként látványkonyhaként is üzemel.

A Múzeumok Éjszakája mellett a minden év május második szombatján megrendezett Emlékhelyek Napja is sok érdeklődőt vonz, ilyen alkalmakkor kedvezményes áron lehet megtekinteni a kiállításokat és részt venni a különleges múzeumpedagógiai foglalkozásokon. A történelmi emlékhelyre látogatók számos élménnyel gazdagodva pillanthatnak be a „Rákócziak dicső korába”, amely Magyarország történelme és kultúrája, valamint a protestáns művelődés szempontjából is meghatározó volt.

(A szöveg a Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma honlapján olvasható leírások felhasználásával készült.)

NÖRI FÜZETEK

MEGJELENT

1. Az Apponyi-hintó [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
2. Fiumei úti sírkert [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
3. Mohács [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
4. Széphalom [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]
5. A Nemzeti Gyászpark és a Kisfogház [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
6. Batthyány-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
7. Deák-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
8. Kossuth-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
9. Pannonthalma [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
10. Az Országház és környéke [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
11. Sárospatak [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]
12. Vizsoly [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]

TERVEZETT MEGJELENÉSEK

13. Salgótarjáni utcai zsidó temető [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
14. Az első világháborús emlékmű [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
15. Ganz-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]

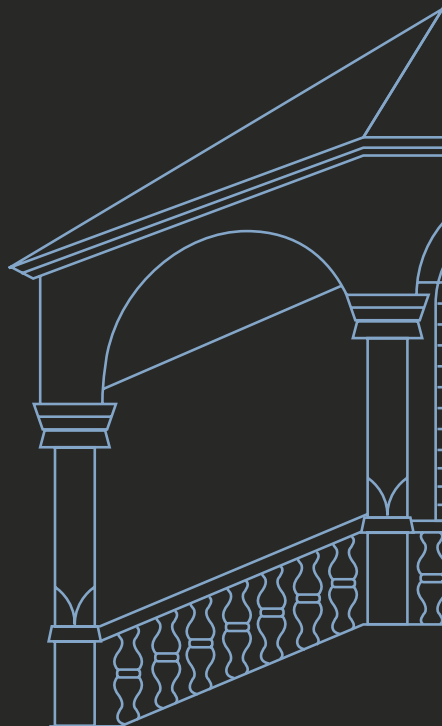
Megvásárolható a Fiumei úti sírkert Infópontjában, illetve egyes emlékhelyeken.

Sárospatak vára a kora újkori Magyarországon egyik kulturális és politikai központja. A több erdélyi fejedelmet adó Rákóczi-család székhelyeként élte fénykorát. Magyarország legjelentősebb épen maradt késő reneszánsz épületegyüttesében kapott helyet a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, a Rákócziak legfontosabb kultuszhelye.

A kollégiumot 1531-ben alapította Perényi Péter. A Rákóczi-család támogatását élvezve a 17. században Comenius irányításával az ország egyik leghíresebb iskolája, a reformáció központja lett. Könyvtára az ország kiemelkedő gyűjteménye.

TÖRTÉNELMI
EMLÉKHELY

[TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]